

UDC 94(574)

MILITARY AND POLITICAL RIVALRY OF SHIBANIDS AND KAZAKH KHANS IN THE SYR DARYA REGION: PROCESSES OF ETHNIC DEMARCATION IN CENTRAL ASIA IN THE 15th–16th CENTURIES

Burkitbay Ayagan

DSc (History), Professor

Institute of State History of the Ministry of Science
and Higher Education of the Republic of Kazakhstan
4, Beybitshilik St., Astana, 010000, Kazakhstan

burkit.ayagan@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9498-0000

Denys Chernienko

PhD (History)

Institute of State History of the Ministry of Science
and Higher Education of the Republic of Kazakhstan
4, Beybitshilik St., Astana, 010000, Kazakhstan

doslidnyk2015@gmail.com

The history of the Shibanid dynasty is directly related to the history of medieval states – the Deshti-Kipchak, the Crimean Khanate and Astrakhan (Hajji-Tarkhan). A representative of the Shibanid dynasty, Muhammad Shahbakht (1451–1510) is a descendant of Shiban, son of Juchi, grandson of Genghis Khan. He is known in history as Shaibak, Shaybani Khan, Shahibek, Shah Bakht (“The Happy Sovereign”). The description of his life and activities is supported by a wide range of sources, but the circumstances, motives and results of some of his actions during his most active rivalry with the Kazakh Khans in the Syr Darya region at the turn of the 15th–16th centuries remain incompletely elucidated. This period is crucial in the final split of the state established earlier by Abu'l Khair Khan. From this point of view, the existing sources warrant closer attention and additional interpretations. Muhammad Shahbakht had to confront the Kazakh sultans Buryndyk and Kasym in the battles for Turkestan, Sygnak, Sauran and Suzak. Both sources and contemporary publications primarily emphasise Sheibani Khan's military and diplomatic talent, his desire to retain or regain his ancestral lands, where many Shibanid representatives, including his grandfather Khan Abulhair, were buried, in an effort to revive the state of nomadic Uzbeks. This is confirmed by the fact that it was on Shahbakht's personal order that Abu'l Khair's mausoleum was built in Sygnak and other memorial sites, which he visited repeatedly. Furthermore, the reconstruction of historical events in the Syr Darya region at the turn of the 15th–16th centuries is also significant in terms of refining the ideas about the ethnogenesis of Uzbeks and Kazakhs in the early period of formation of their identity, the blurred ethnicity of “Deshti-Yipchak nomads”, “the descendants of Juchi”. Having eventually ceded the region to the Kazakh khans, Muhammad Shahbakht led his supporters away from the territory of Deshti-Kipchak and Turkestan towards Samarkand and Bukhara. This nomadic movement was the key historical event that confirmed the final disintegration of the Abu'l Khair Khanate and the further formation of new ethnic communities – the Kazakhs and Uzbeks, as well as the independent Uzbek and Kazakh Khanates.

Keywords: Deshti-Kipchak; Shibanid dynasty; State of nomadic Uzbek; Buryndyk and Kasym khans; Muhammad Shahbakht; nomadic movement; Syr Darya region

© 2023 B. Ayagan and D. Chernienko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ СУПЕРНИЦТВО ШИБАНІДІВ
І КАЗАХСЬКИХ ХАНІВ У ПРИСИРДАР'ІНСЬКОМУ РЕГІОНІ:
ПРОЦЕСИ ЕТНІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ У XV–XVI СТОЛІТТЯХ¹**

Б. Г. Аяган, Д. А. Чернієнко

Вступ

В історії Центральної Азії період XV–XVI ст. має важливе значення, оскільки в умовах воєнно-політичної конкуренції постординського періоду тривав процес формування державності в низці ханств, неодноразово змінювалася політична мапа всього регіону. Час найвищої могутності династії Шибанідів припадає на XVI ст., на початку якого Мухаммед з різним ступенем успішності робив спроби відновити державу свого діда – Абулхайра-хана Шибаніда, зайняти степи Дешті-Кипчака, а також володіння Тимуридів у Середній Азії, зокрема стратегічно важливі та багаті міста Мавераннахру і Хорасану. Ці процеси мали глобальний характер, оскільки зачіпали територію Центральної Азії, Нижнього Поволжя (Астрахань) і Криму. Наприклад, у казахських переказах і сказаннях міститься інформація, пов'язана з Кримом, Причорноморсько-Азовським регіоном, містом Азаулі (сучасний Азов) [Қазақ эпостары... 2006, 126–127], відомий багатур степів Ер Таргин був вихідцем із Криму, а «деякі киргизи [казахи. – Авт.] вважають себе вихідцями з Криму і кажуть, що причиною переселення їх у нинішні землі була сварка, що виникла між синами кримського хана Кундугура після його смерті, звідси походить сам термін “кирк-козак”, тобто “сорок-козаків”» [Левшин 1996, 145].

У період так званих “постординських держав” найвпливовішими у військово-політичному плані стали представники династії Шибанідів (Шейбанідів, Шибаків). Їхня держава займала значну частину Сибіру, Дешті-Кипчака, Центральної Азії та відіграла помітну роль в історії таких сучасних країн, як Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Іран. Шибаніди були панівною елітою Сибірського ханства і Держави кочових узбеків у XV–XVII ст. Частина з них на чолі з Абулхайром перекочувала на південь, інша гілка осіла в Сибіру, найвідомішим її представником був хан Кучум і його нащадки. Хан кочових узбеків Абулхайр, захопивши 1446 р. Сигнак, зачепив інтереси урусидів, насамперед Керей і Жанибека, які вважали цей регіон своїм. До того ж низка міст Дешті-Кипчака залишалася в руках Тимуридів і могольських ханів, з якими почалися тривалі конфлікти [Тарих-и Абу-л-Хайр-хани 1969, 158–159, 162]. В одній із сутичок, можливо 1455 р., загинув Шах-Будаг, батько Мухаммеда Шахбахта і його брата Махмуда.

Про Мухаммеда Шахбахта відомо, що він був освіченою людиною, у медресе Бухари вивчав основи ісламу, його наставниками були найкращі суфійські мудреці, а він сам і його сподвижники, насамперед прямі нащадки Абулхайра, сформувалися як прихильники вчення Ахмада Яссауї. Така підготовка дала змогу Мухаммеду Шахбахту стати одним із найначитаніших людей своєї епохи і претендувати на роль світського й духовного лідера для частини населення Середньої Азії [Mukminova 2003, 35]. Він також був автором прозового твору “Рісале-йї мааріф-і Шейбані”, написаного чагатайською мовою 1507 р., незабаром після захоплення Хорасану, і присвяченого синові Мухаммаду Тимуру (рукопис зберігається в Стамбулі). Його перу належить і філософсько-релігійний твір “Бахр ал-худа”, написаний тюркською літературною мовою 1508 року (рукопис зберігається в бібліотеці Британського музею). Хан особисто редагував деякі твори “шейбанідського кола”, додаючи окремі сюжети. Ці факти, а також його листування з Ісмаїлом-шахом свідчать про те, що Мухаммед добре знав історію, політику, знався на генеалогії, ісламських ритуалах [Әбілғазы 1991, 121]. Титули Шейбані-хана були відображені на монетах, які почали карбувати

за його ініціативою в Самарканді, Бухарі та інших містах: “Султан найбільший, намісник [Аллаха] все милостивого, захисник релігії”, “Імам свого часу, намісник [Аллаха] все милостивого, Абу-л-Фатх” тощо [Давидович 2004, 30]. І хоча перський історик XV–XVI ст. Фазлаллах ібн Рузбіхан зі слів самого Шахбахта писав, що його не спокушали багатства, як інших узбецьких володарів [История Казахстана в персидских источниках 2007, 151], в історію він увійшов насамперед як полководець. Найімовірніше, він був жорсткою, цілеспрямованою та вкрай амбітною людиною і загинув у бою як справжній воїн. Крім того, у низці публікацій Мухаммед Шахбахт розглядається і як правитель, який зробив значний внесок у розвиток літератури, зодчества, грошових відносин. Відомо, що в Самарканді й Сигнаку та низці інших міст Мавераннахру він велів зводити, зокрема й за власні кошти, різні будівлі – медресе, мавзолеї, мечеті, мости, упорядковувати святі місця [Пугаченкова 1962, 184–186].

Наукова новизна й актуальність статті зумовлені тим, що залишаються маловивченими обставини битв між військами Мухаммеда Шахбахта та казахських ханів за присирдар’їнські міста Сауран, Сигнак, Сузак та інші наприкінці XV – на початку XVI ст. Саме цей період став вирішальним в остаточному розколі держави, створеної свого часу Абулхайром-ханом. Не до кінця виявлено мотиви й умови багатьох вчинків, причини відкочівлі Шахбахта в бік Самарканда і Бухари. І загалом, процеси утворення народів і держав на значних теренах Центральної Азії в XV–XVI ст. з урахуванням досягнень сучасної історіографії потребують додаткової уваги, переосмислення раніше відомих фактів, перегляду деяких колишніх оцінок.

Методологія дослідження ґрунтується на потребі розглядати факти й події досліджуваного періоду в хронологічній і логічній послідовності, спираючись на принцип історичного об’єктивізму для встановлення причин, виявів, закономірностей і результатів тих чи інших дій і процесів. У роботі з письмовими історичними джерелами використано конкретно-історичну інтерпретацію фактів, критичний і порівняльний методи.

Джерельна база

Біографія Шейбані-хана реконструюється на основі досить широкого кола середньовічних перських, арабських, тюркських джерел, які заведено об’єднувати в джерела так званого “шейбанідського кола”, – це, зокрема, анонімна праця “Таваріх-і гузіда-йі нусрат-наме” (“Вибрані історії з Книги перемог”), “Фатх-наме” Мулли Шаді, “Шайбані-наме” Камала ад-Дін Алі Бінаї, “Таріх-і Абу-л-Хайр-хані” Масуда бен Усман Кухістані, “Міхман-наме-йі Бухара” (“Записки бухарського гостя”) Фазлаллаха ібн Рузбіхана, “Шейбані-наме” Мухаммеда Саліха та інших. Більша частина з них зібрана в “Матеріалах з історії казахських ханств” (1969), а також у п’ятитомній “Історії Казахстану в перських джерелах” (2007). Зазначені автори зазвичай малюють позитивний образ династії Шейбанідів, а дії моголістанських і казахських правителів у їхніх працях мають вигляд негативних та агресивних.

Іншу групу джерел становлять твори “Бабир-наме” Захір-ад-Діна Бабира, “Таріх-і Рашиді” Мухаммеда Хайдара Дулаті, “Хабіб ас-сйяр” Гіяса ад-Дін Хондеміра та інших авторів, яких важко запідозрити в надмірних симпатіях до Мухаммеда Шахбахта. У незалежному Казахстані видання праць із досліджуваної теми набуло систематичного характеру в рамках державних програм “Мәдені мұра” (“Культурна спадщина”), “Халиқ таріх толқынында” (“Народ у потоці історії”), “Ұлы даланың жеті қыры” (“Сім граней Великого степу”). Серед опублікованих праць значне місце посідає перекладена література, де міститься інформація, присвячена історії династії Шибанідів, зокрема й подіям 1460-х – 1500-х рр., коли точилася запекла боротьба між нащадками Уруса-хана та Шибанідами за володіння присирдар’їнськими містами. Отже, в історичних джерелах зафіксовано суперництво й військові битви між двома династіями, які до сьогодні викликають науковий і суспільний інтерес.

Вивченість проблеми

В історіографії діяльність багатьох Шибанідів, і насамперед таких постатей, як Мухаммед та його молодший брат Махмуд, тривалий час залишалася поза увагою вчених Казахстану, ніби вони були чужими для вітчизняної історії. Між тим і Мухаммед, і його брат Махмуд не тільки народилися і виростили на території сучасного Казахстану (у записках Фазлаллаха ібн Рузбіхана Мухаммед часто згадує околиці Сигнака, Туркестану та степи Дешті-Кипчака, де вони з братом провели своє дитинство та юність), а й відіграли помітну роль у період становлення Казахської держави.

У XIX ст. Шибанідам було присвячено низку окремих праць, наприклад: І. Березіна “Історія монголо-тюрків на джагатайському діалекті” (1849), М. Веселовського “Подробиці смерті узбецького хана Мухаммеда Шейбані” (1897). У радянський період безпосередньо до особистості Мухаммеда Шахбахта зверталися О. О. Семенов (“До питання про походження і склад узбеків Шейбані-хана”, 1953; “Шейбані-хан і завоювання ним імперії Тимуридів”, 1954) і В. В. Бартольд (Твори, 1963–1964). Узбецький учений Б. А. Ахмедов відтворив загальну картину воєнно-політичних подій у державі узбеків (“Держава кочових узбеків”, 1965), Р. Г. Мукмінова наводила відомості про реформи Шейбані-хана в галузі землеробства й будівництва (“До історії аграрних відносин в Узбекистані XVI ст.”, 1966), казахстанська дослідниця М. Х. Абусеїтова розглядала династію Шибанідів у контексті загальної історії Казахського ханства, а не як окрему проблему (“Казахське ханство у другій половині XVI століття”, 1985).

У новітній літературі пострадянського періоду акцент у дослідженнях зміщується в бік національних історіографій. В Узбекистані системну роботу продовжували в 1990-ті – 2000-ті рр. Б. А. Ахмедов [Ахмедов 1992] і Р. Г. Мукмінова [Mukminova 2003], які опублікували надгробні написи Шейбанідів із Самарканда (1996), видали книгу історика Бухарського ханства XVI–XVII ст. Мухаммадера ібн Араб Қагагана “Мусаххір ал-білод” (2009) про Шейбані-хана і політичні події в Середній Азії за його нащадків. Роль династії Шибанідів докладно показана в “Історії Узбекистану (XVI – перша половина XIX ст.)” (2012). У Казахстані в період незалежності в науковий обіг вводиться дедалі більше літератури, що дає змогу ширше розглянути цю тему. Об’єктивно, але все ж недостатньо глибоко роль Шейбані-хана представлена в історії Казахстану періоду Середньовіччя [История Казахстана... 1997, 317–319, 329–348]. У багатотомній “Історії Казахстану” по-новому було розглянуто низку застарілих концепцій і підкреслено, що під поняттям “узбеки Дешті-Кипчака” переважно розуміють політонім, а не етнічну належність. Автори видання також дотримуються тієї думки, що вимушена відкочівля Шибанідів на чолі з Шахбахтом спочатку на захід, а потім у бік Моголістану і Мавереннахру стало вирішальним чинником в остаточному розколі колишньої держави [Қазақстан тарихы... 1998, 296–298]. Останніми роками дослідницький інтерес до історії Шибанідів посилюється, підтвердженням чого є монографічна праця К. А. Піщуліної “Нариси історії Казахського ханства” (2016), спеціальні статті Г. А. Камбарбекової, Ж. М. Сабітової (2017), А. М. Малікова, К. У. Торланбаєвої (2022).

Водночас діяльність хана Абулхайра та його онуків Мухаммеда і Махмуда в сучасній історичній літературі вивчена ще недостатньо, має фрагментарний характер. У цьому нас переконала робота над книжками “Історія Казахського ханства: створення, розквіт, падіння” [Аяган, Әбжанов, Исин 2011], “Світанки і сутінки Казахського степу” [Аяган 2014], “Абулхайр Шейбанід – останній правитель Дешті-Кипчака” [Аяган 2018], “Історія Улуг Улусу – Золотої Орди” [Аяган 2020]. У казахстанській літературі Шибанідів продовжують називати “узбеками”, “узбецькими династіями” або просто “шибанідськими” (шейбанідськими) правителями, які мали лише опосередкований стосунок до історії Казахстану.

Для історії Узбекистану і Таджикистану Шибаніди залишаються лідерами агресивних “кочових племен Дашті-Кипчака”, що вторглися на територію Мавераннахру [История Узбекистана... 2012, 21, 30]. У Таджикистані було видано монографію Х. Камола “Історія вторгнення кочових племен Дашті-Кипчака до Мавераннахру і Хорасану (XVI ст.)” [Камол 2012], де докладно розглядаються діяння Мухаммеда Шахбахта. Особистості Шейбані-хана приділено також увагу в сучасних публікаціях російських (Т. І. Султанов, Д. С. Кідірнізов, С. Г. Кляшторний, Б. В. Норік, Р. Ю. Почекаєв, В. В. Трепавлов та ін.), турецьких (К. Eraslan, Ya. Karasoy), європейських (А. Bodrogligeti) та американських (Е. Allworth, М. Brill Olcott) дослідників.

Помітною історіографічною подією стала нещодавня публікація європейських та американських мап XVI–XIX ст. із позначенням територіальних кордонів Казахської держави. Першим таким документом стала мапа англійською мовою Ентоні Дженкінсона і Ніклауса Рейнольдуса 1562 р., яка чітко й однозначно фіксує те, що майже одночасно з написанням “Таріх-і-Рашиді” Мухаммеда Хайдара Дулаті (1541–1546 рр.) в Євразії зазначено появу Казахського ханства. Укладач атласу підкреслює, що “Казахська держава з моменту появи на геополітичній арені Євразії – постійний суб’єкт, позначений як у європейських атласах світу, так і в регіональних атласах” [Сыдыкназаров 2021, 12, 23]. На пізньосередньовічних мапах докладно вказано місця розселення народів, племен і кордони різних ханств. Країна Казахстан (“Cassakia”) демонструється як молода держава, що динамічно розвивається в період правління династії Урусидів. На мапах вказані також і сусідні народи – узбеки-шибаніди, волзькі татари, ногайці, башкири, киргизи. Важливо, що творці мап зафіксували автократонім (самоназва держави) Казахського ханства, дуже близький до автоетноніма його населення.

Боротьба Шибанідів та Урусидів за Дешті-Кипчак

Історія відносин Мухаммеда Шахбахта з казахськими ханами бере свій початок від початку 1470-х рр., коли у Великому степу відбувалися важливі події, що мали значний вплив на подальшу історію Середньої Азії. Йдеться про наміри останнього хана Золотої Орди Ахмата усунути всіх своїх конкурентів і встановити повну владу над великою територією Дешті-Кипчака. Одним з активних учасників боротьби за владу і головних претендентів на спадщину Золотої Орди і володінь Тимуридів у Самарканді, Бухарі, Гераті став Мухаммед Шахбахт.

Після смерті батька – Шаха Будага Мухаммед і його молодший брат Махмуд перебували на вихованні у свого діда – узбецького хана з династії Шибанідів Абулхайра (1412–1468). Одним із наступників хана став Шайх Хайдар, проти якого склалася сильна коаліція з ногайців, частини Шибанідів і казахських ханів – Керєя і Жанибека. У момент загибелі Шайха Хайдара в 1473 р. (?) від рук цієї коаліції молодих царевичів поруч не було, але після цього Мухаммед Шахбахт і його соратники розсіялися степом, де довго поневірялися.

У 1473 р. Мухаммед намагався повернути контроль над Присирдар’їнським регіоном і його містами. За допомогою Тимуридів Мавераннахру він зі своїм вірним ополченням зайняв кілька фортець на Сирдар’ї, зробивши своєю ставкою місто Сигнак. Але в цей час у тих самих степах уже перебували й загони казахських султанів, синів Жанибека-хана – Махмуда-султана та Еренші (Жиренше), які зайняли Сузак і Сауран відповідно. Після воєнних поразок Мухаммед був вимушений відійти до Бухари, де, ймовірно, навчався в медресе. Влітку 1472 р., скориставшись походом хана Великої Орди Ахмата на Москву, загони Шахбахта стали нападати на його улуси, Ахмату довелося відступити й терміново повернутися в степ [Почекаєв 2012, 256–257]. Слід підкреслити, що стародавні автори не завжди зрозуміло й точно вказують на час подій, які відбувалися, що ускладнює встановлення точних датуваль.

У 1480 р. всеказахським ханом був обраний Буриндик, син Керей-хана. Сини Жанибека – Касим і Махмуд-султан, молодші за віком, також виявили себе як талановиті полководці й правителі. Походи або відходи Шейбані-хана в Самарканд і Бухару дали змогу казахським правителям виграти час для вирішення внутрішніх завдань. Казахські хани до кінця XV ст. вже повністю контролювали Прибалхашшя, північні частини Моголістану й деякі багаті торгові міста Мавераннахру. Але їхні володіння постійними походами турбував Мухаммед Шахбахт, обстоюючи свої права на владу, насамперед у Присирдар'їнському регіоні. Він мав на меті встановити міцніші зв'язки між осколками держави свого діда Абулхайра і дядька Шайха Хайдара, що розпадалися. Водночас він то воював, то створював тимчасові альянси з Тимуридами.

Підсилившись у Бухарі, Мухаммед Шахбахт вирішив повернути свій вплив у степах Дешті-Кипчака. Ймовірно, в окрузі Аркук, недалеко від Саурана (Туркестан), відбулася зустріч із ватажком ногайців Мусою-мірзою, який пропонував союз між Шибанідами і мангитами, частина біїв яких хотіла вийти з-під влади казахських ханів. Муса хотів укласти союз, пообіцявши саме Шахбахта проголосити ханом усього Дешті-Кипчака. Але в цей час прийшла звістка, що Буриндик-хан з п'ятдесятьма тисячами вершників прибув для битви. Шахбахт виставив на боці Муси-мірзи триста своїх людей із чагатаїв (тюркські кочові та напівкочові племена Мавераннахру, основний контингент військ Тимура і його нащадків). Нечисленний загін складався з досвідчених кіннотників, що знали прийоми несподіваного наступу. У битві, у якій брав участь і Касим-султан, Буриндик-хан був розбитий і втік [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 21].

Але відносини Шибанідів з ногайськими беками все одно не склалися. Бажання Муси бачити Шахбахта ханом Ногайської Орди не підтримали інші вожді мангитських і союзних племен. Водночас Буриндик продовжував напади на його володіння на Сирдар'ї. Царевичі, що прибули повторно (?) в юрт, зустрілися з Мусою-мірзою, який під тиском мангитських емірів так і не виконав дану Шахбахту обіцянку зробити його ханом Дешті-Кипчака [Шайбани-наме 1969, 104]. Ці відомості чітко вказують на те, що Шайбани-хан як нащадок хана Абулхайра прагнув оволодіти всім Дешті-Кипчаком і встановити своє панування. Можливо, з цією метою Мухаммед одружив свого рідного дядька Суюнча (Суйніша)-султана, народженого від Рабіі-бегім, але молодшого за віком, з донькою впливового ногайського володаря. У результаті спроби Мухаммеда Шахбахта створити міцний союз із ногайськими беками або очолити їхню орду не вдалося. Не підтримали онука Абулхайра-хана і казахські хани, які вважали себе вищими за статусом, адже зараховували себе до Орда-Ежена (Тукай-Тимура), а їхні пращури Урус-хан і Барак-хан були володарями Ак Орди і степів Дешті-Кипчака.

Територія Шейбанідів, відведена їм Джучі і Бату, була біля берегів Жайика (Уралу) та Єділя (Волги), а також у Сибіру, і тому урусиди вважали Шейбанідів такими, що незаконно вторглися. Їхні військові сутички тривали. В околицях Сузака, привівши з собою “сто прихильників”, були розгромлені Буриндик-хан і син Жанибека-хана Махмуд-султан. Потім біля перевалу Согунлук між Сигнаком і Сузаком стався жорстокий бій, унаслідок чого казахи знову зазнали поразки і “розсіялися степом” [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 21]. Звичайно, мають викликати сумнів відомості джерела, що нібито всього сто воїнів Шахбахта легко перемогли “незліченне військо” старшого сина Жанибека, який славився своєю хоробрістю. У джерелі є інформація, що в тій битві Махмуд-султан (молодший брат Шахбахта-хана) розрубав обличчя Махмудові-султану (синові казахського хана Жанибека), а Шайх Мазідбахадур з омака маджар вразив двома стрілами самого Буриндика-хана [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 21–22]. Очевидно, хан Буриндик був лише поранений двома стрілами, але залишився живий (“вразив” не означає “вбив”). К. А. Піщуліна

вважає, що повідомлення шибанідських джерел про розгром Буриндика і перемогу Мухаммеда Шахбахта явно перебільшене: вже незабаром після цих подій Буриндик зі свіжими військовими загонами знову прийшов до цього району на допомогу місцевому правителю Сузака Тимуриду Махмудові-султану. Свій висновок К. А. Пищуліна підкріплює такими даними: «І хоча після бою до нього приєдналися близько чотирьохсот осіб з “мужів і джигітів” Дешті-Кипчака, він, “не обтяжуючи вілает Туркестану”, пішов до Хорезму» [Пищуліна 2016, 128]. Після битви біля Согунлука в Шейбані-хана, мабуть, не залишилося сил для подальших боїв із противником. Тому він був змушений піти з округу Туркестану. Камал ад-Дін Бінаї також пояснив поразку і втечу Шахбахта з Туркестану нерівністю сил і численністю противника (казахів) [Шайбани-наме 1969, 107]. Цього разу Мухаммед, якщо вірити “Шайбани-наме”, перемістився в район Бухари і Хорезму. Цей відхід означав другу поразку в боротьбі за Сигнак і присирдар’їнські міста. Прагненню Мухаммеда закріпитися в регіоні завадили спочатку казахські хани Керей і Жанибек, а пізніше їхні сини Буриндик і Касим.

Військово-політична активність Мухаммеда Шахбахта в Присирдар’їнському регіоні

У 1480-ті – 1490-ті рр. тривало розширення влади казахських володарів у степах і оазисах Півдня Казахстану. Після цих битв Шахбахт із прихильниками зазвичай переїжджає то до Бухари, то до Самарканда, то до Хорезму. Хівінський історик XVII ст. Абулгазі в “Түрік шежіресі” (“Родовід тюрків”) присвятив розділ свого твору нащадкам Шибана – володарям Мавераннахру, де згадує Мухаммеда Шахбахта і Махмуда-султана [Әбілғазы 1991, 121]. У його інформації, на відміну від попередніх повідомлень, не згадуються імена Керей і Жанибека, з чого можна зробити висновок, що був наступний, пізніший похід на казахів. Кадиргалі Жалайрі коротко згадує Буриндика-хана, зазначивши тільки, що його нащадки втратили владу [Қадырғали 1997, 122]. Абулгазі досить докладно висвітлює долю нащадків Шибана, зокрема обставини спочатку дружби, а потім і непримиренної ворожнечі між Шахбахтом і Буреке. Старший син Ядигера Буреке був однією зі значних постатей епохи Шахбахта. Саме за підтримки старшого сина Ядигер став ханом. У дешті-кипчацьких жителів про це склалася приказка: “Коли Абулхайр був ханом, то бієм був Кази, а коли Ядигер став ханом, то бієм став Муса (Моса в Абулгазі. – Авт.)” [Әбілғазы 1991, 125–127].

Після смерті хана Абулхайра Мухаммед Шахбахт і його прихильники постійно переміщалися з Дешті-Кипчака в межі імперії Тимуридів, що поступово руйнувалася. Самі ж Абулхайриди стали частіше йти в Моголістан і Мавераннахр, що, можливо, було обумовлено щораз більшим тиском казахських ханів.

Дістав продовження і старий великий розкол між самими Шибанідами від різних відгалужень. Абулгазі не говорить про причини кривавого розладу між Буреке і Мухаммедом Шахбахтом. Але відомо, наприклад, що Буреке брав участь у вбивстві Шайха Хайдара, дядька Шахбахта. Вирішивши у відповідь захопити Буреке, Мухаммед Шахбахт вирушив у похід, мабуть, на берегах Сирдар’ї. Коли орду Буреке було захоплено, самого султана вдома не виявилось. Серед очеретяних заростей був спійманий якийсь домашній слуга, уйгур на ім’я Мунеке, який назвав себе ім’ям Буреке. Шахбахт, який добре знав Буреке, запитав цього нещасного, чому він так зробив. Той відповів, що протягом багатьох років вони разом росли і тому він хотів його врятувати. Шахбахт був задоволений вчинком цієї людини і не тільки не покарав, а й нагородив цінною річчю. Тим часом Буреке, тікаючи в очерети, сильно поранив ногу. За кривавими слідами його було відстежено, знайдено і страчено Шахбахтом [Әбілғазы 1991, 127].

Цей фрагмент дає цінну інформацію про місця перебування Шахбахта. Імовірно, у цей період він перебував десь у західній частині Дешті-Кипчака або біля берегів

Сирдар'ї, а вбивство Буреке відбулося, очевидно, взимку 1481 р. Потім, не бажаючи далі залишатися в степу, Шахбахт знову повернувся до Мавераннахру і став нукером правителя Самарканда Тимурида Султана Ахмеда-мірзи, зокрема й супроводжував його у війську [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 26]. У джерелах “шейбанідського кола” про підпорядкування молодого Шахбахта Султанові Ахмеду-мірзі не повідомляється, вони більше виступають як союзники. Султан Ахмед-мірза запросив Шейбані-хана для боротьби проти моголів. Він зустрів Шахбахта “з усіма почестями”. Пізніше Шахбахт побажав поїхати до Бухари, й Абд ал-Алі Тархан провів його до меж тієї країни. Є підстави припускати, що Шахбахт був не один, його супроводжували добре навчена охорона, брати, племінники, ось чому правителі Бухари і Самарканда так “привітно” зустрічали його. Для правителів міст оточений військами та овіяний військовою славою Шахбахт становив велику загрозу.

Однак у підсумку Шахбахт перейшов на бік моголів і сам з їхньою допомогою в 1485–1486 рр. оволодів містами Хорезму на Сирдар'ї: Сигнаком, Аркуком, Узгендом та іншими. Тут він знову зіткнувся з озброєними загонами ханів Бурундика і Касима. Після низки поразок від них у Каратауських горах, а потім у регіоні Туркестану Мухаммед був змушений ховатися на Мангишлаку, звідти пішов у Хорезм, а потім знову в Бухару. Згодом, об'єднавшись із Султаном Махмудом-ханом і Султаном Ахмедом-мірзою (?), онук Абулхайра поїхав “підкорювати Могулістан”. Такі “перемоги” Шахбахта викликають сумніви, тому що, за даними джерел, він швидко “виграє” битви і тут же перекочує кудись. В. В. Вельямінов-Зернов, використовуючи переклад “Шейбані-наме”, зазначає, що “Шейбані нападав на Бурундука і синів Джанібєка, які на той час стояли на Ала-Тази” [Вельямінов-Зернов 2014, 428]. Автор робить припущення, що Ала-Таг – це місцевість у Заїлійському Алатау, де розташована фортеця Вірний (нинішнє місто Алмати). Але насправді Ала-Таг збув розташований в окрузі Сайрама, тобто між сучасними містами Ташкентом і Шимкентом. Згадаймо, що приблизно в тих самих місцях помер Абулхайр-хан. Отже, можна відносно точно відновити деяку хронологію життя Мухаммеда Шахбахта з кінця 1460-х до кінця 1480-х рр. Але й далі Шахбахт не залишався на одному місці. У середині 1480-х рр. йому вдалося завоювати низку міст Хорезму, де його зустрічали як правителя. Потім він пішов в Отрар на запрошення ташкентського правителя Султана Махмуда-хана [Ахмедов 1965, 146–147]. Під його контролем були багаті міста (Самарканд, Бухара) і середньоазійські оазиси Андижан і Хорезм. У 1488 р. він оволодів Туркестаном, зробивши його вихідною точкою для подальших походів до Мавераннахру. “Блискавичні війська” Шахбахта, за висловом Хондеміра, неодноразово завойовували ці території і так само поспішно йшли в інші регіони.

Казахські султани тим часом залишалися в окрузі Туркестану і Ташкента, продовжували зміцнюватися і планомірно розширювати межі своїх володінь. Ба більше, вони зуміли взяти під контроль значні території на півночі та заході Дешті-Кипчака, де раніше домінували ногайські племена та представники Сибірського ханства. Отже, відносини Шахбахта зі зміцнілими казахськими ханами склалися важко і безкомпромисно. Неодноразові походи Мухаммеда і Махмуда Шибанідів на Сигнак і Сауран пояснювалися бажанням утриматися саме в цих містах, оскільки вони раніше належали їхньому великому дідові Абулхайру-хану. Цей регіон притягував і з тієї причини, що, за повідомленнями Фазлаллаха ібн Рузбіхана, недалеко від Сигнака було розташоване родове кладовище Шибанідів, зокрема могила, за словами ібн Рузбіхана, “його величності хакана світу, хакана часу... Доброго діда” [История Казахстана в персидских источниках 2007, 173]. Саме тут пізніше за вказівкою Мухаммеда Шахбахта був збудований мавзолей Абулхайра-хана [История Казахстана в персидских источниках 2007, 173, 195, 210]. До сьогодні пам'ятник не зберігся [Аяган 2018, 151], імовірно, він знаходився у місцевості Кок-Кесене, поруч із сучасним селищем Кожамберди Жанакорганського району Кизилординської області, де

могло бути розташоване і родове кладовище Шибанідів. Серед тих, хто зустрічав Шейбанідів, були представники племен кушчі, уйгурів, ічки, найманів, конгратів, чагатаїв, башкирдів та інших. Перелік цих племен аналогічний тим, хто був з Абулхайром ще в 1430–1450 рр. в Сибірі та північній частині Казахстану (Атбасар, Єсіль, тургайські степи).

У 1485–1486 рр. Шибаніди силою захопили присирдар'їнські міста Узгенд, Аркук, зайняли Сигнак (сьогодні залишки цих міст розташовуються недалеко один від одного). У руїнах проглядаються вхідні ворота, архітектура вулиць і мечетей, поруч розташовані сучасні казахські аули). Але й казахські султани крок за кроком закріплювалися в цьому регіоні. Буриндик-хан, Касим-султан та інші правителі багато місяців безуспішно брали в облогу місто Сигнак, вважаючи його своїм [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 28]. Як аргумент казахські хани наводили те, що Сигнак був облаштований їхнім предком ханом Урусом (Үрис, справжнє ім'я – Акніяз), а історичні землі Шибанідів були розташовані між Єділем (Волгою) та Яїком (Уралом), а також на Північному Кавказі та Сибірі.

Мухаммеду Шахбахту довелося знову вступити в битви з казахськими ханами Буриндиком і Касимом, навіть незважаючи на те, що в Мухаммеда і Касима матері були рідними сестрами і якийсь час вони навіть виховувалися разом. Шахбахту вдалося взяти Отрар, Сабран (Сауран) та інші міста [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 30–31]. Ці жорстокі, з великими жертвами з обох боків битви за контроль над присирдар'їнськими містами з перервами тривали впродовж довгого часу [Жолдасбайұлы 2010, 244–245]. Під час цих подій брат Шахбахта Махмуд-султан був несподівано полонений у Саурані з усією родиною і переданий казахським султанам. Буриндик-хан наказав його вбити, але оскільки Касим-султан з Махмудом мав близьку спорідненість (їхні матері були сестрами), до нього виявили належну повагу [Шайбани-наме 1969, 117]. Махмуд за допомогою Касима навіть зумів утекти з полону. У цьому разі дивно, що сам Шахбахт нічого не зробив для звільнення свого молодшого брата. Зрештою Буриндик-хан, вирішивши, що “війною нічого не поробиш”, запропонував поріднитися і зробив Мухаммада Шайбані-хана своїм зятем, а ще одну дочку віддав Махмудові-султану [Таварих-и гузида-йи нусрат-наме 1969, 32].

Висновки

Отже, після загибелі Шайха Хайдара ситуація в регіоні сильно ускладнилася. Політичне суперництво династій Урусидів та Абулхайридів за контроль над степами Дешті-Кипчака значно загострилося, нащадки Абулхайра самі опинилися в ролі біженців, частина з них була змушена піти до Хаджі-Тархана (Астрахань) або поневірятися степами. Ці обставини стали причиною зміщення з ханського трону династії Шибанідів і приходу до влади на території Дешті-Кипчака представників династії Урусидів – Керей і Жанибека, обраних ханами Казахської держави. Перехід влади в руки конкуруючої династії призвів до низки битв між військами Мухаммеда Шахбахта, його молодшого брата Махмуда, інших Шибанідів з казахськими ханами наприкінці XV – на початку XVI ст. за присирдар'їнські міста Сауран, Сигнак, Туркестан, Сузак та інші.

Історія суперництва Мухаммеда Шахбахта з казахськими ханами має низку етапів. Перший етап включає в себе “поневір'яння” і “відхід”, за термінологією перських авторів, молодого Шахбахта зі своїми прихильниками до Хаджі-Тархана, спроба створення союзу з ногайськими беками проти казахських ханів і повернення до Туркестану. У цей же період розгортаються битви за Присирдар'їнський регіон. На другому етапі, у 1503 р., було здійснено похід у казахські степи проти казахських родів, що напали на місто Туркестан, наступний – у 1505 р. як відповідь на набіги казахських загонів. У 1509 р. Шейбані-хан втретє відправив війська на

північно-східні кордони після нападу казахів на Бухару і Самарканд. Ці три походи з військового погляду були успішними. Але четвертий похід проти Буриндика-хана і Касима-хана в передгір'я Улитау взимку 1510 р. закінчився важкою поразкою Шахбахта і став однією з передумов подальшого ослаблення його влади. Боротьба за багатий Присирдар'їнський регіон виявилася зтяжкою й виснажливою для обох сторін. Хани Буриндик і Касим вбачали в містах Мавераннахру економічну й військову опору своєї влади над населенням кочових районів і тому постійно турбували Шибанідів у прикордонних районах. Зі свого боку Шейбані-хан прагнув не допустити посилення тут Казахського ханства, намагаючись, наприклад, припинити торговельні відносини населення Туркестану з казахськими купцями. За особистим розпорядженням Шахбахта в Сигнаку було збудовано мавзолей Абулхайра та облаштовано інші пам'ятні місця, які він неодноразово відвідував.

Роль Шибанідів, особливо хана Абулхайра і його онука Мухаммеда Шахбахта, на етапі консолідації решти представників династії і формування Казахського ханства дуже помітна. У XV – на початку XVI ст. всі вони, чингізиди від старшого сина Джучі, очолювали степовий Дешті-Кипчак. У перських джерелах їх нерідко називали “кочівниками з Дешті-Кипчака” або просто “нащадками Джучі”. Усі вони народилися на території сучасного Казахстану, багато хто, як хан Абулхайр, були поховані в окрузі Сигнака або Туркестані. Саме тут, на берегах Сирдар'ї та в Улитау, відбувалося багато подій, що стали доленосними для подальшого утворення нових народів і держав.

До початку 1500-х рр. поступово стала помітною перевага військ казахських султанів, і відхід прихильників Мухаммеда Шахбахта з території Дешті-Кипчака й Туркестану в бік Самарканда та Бухари виявився неминучим. У 1500 р. біля стін Сигнака правителі кочових узбеків Шибаніди погодилися з доводами казахських султанів, причому в письмовій формі, і залишили це місто. Почався дрейф кочових узбецьких племен на територію Середньої Азії. І ця відкочівля Мухаммеда Шахбахта зі своїми прихильниками стала переломною в остаточному розпаді ханства Абулхайра, що зумовило утворення та формування нових етнічних спільнот – казахів та узбеків. Зміни відбулися і в складі ногайських племен. У цей же період з політичної мапи поступово зникає визначення “Дешті-Кипчак”, на зміну якому приходять “Казахське ханство”.

Сам же Мухаммед Шахбахт восени 1510 р. загинув від рук Ісмаїла Сефевіда, що зруйнувало силу Шибанідів. Подальші їхні спроби відновити контроль у Дешті-Кипчаку і Мавераннахрі були схожі на конвульсії згасаючого організму, і незабаром розпалася сама династія. Династія Урусидів, нащадки хана Жанибека, правили степом до включення казахських земель до складу Російської імперії.

¹ Статтю виконано в рамках проєкту ІРН АР09258941 “Роль і значення династії Шибанідів в історії Золотої Орди, Ак Орди і Казахського ханства (XIII–XVII ст.)”.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахмедов Б. А. *Государство кочевых узбеков*. Москва, 1965.
Ахмедов Б. А. *Ўзбек улуси*. Тошкент, 1992.
Аяган Б. *История Улуг Улуса – Золотой Орды*. Алматы, 2020.
Аяган Б. Ф. *Рассветы и сумерки казахской степи*. Алматы, 2014.
Аяган Б. *Әбілқайыр Шайбан. Дешті Қыпшақтың соңғы билеушісі = Абулхайр Шейбанид. Последний правитель Дашти-Кыпчака*. Алматы, 2018.
Аяган Б. Ф., Әбжанов Х. М., Исин А. И. *Қазақ хандығы тарихы: құрылуы, өрлеуі, құлдырауы*. Алматы, 2011.
Әбілғазы. *Түрік шежіресі*. Алматы, 1991.

Вельяминов-Зернов В. В. **Исследование о Касимовских царях и царевичах.** Алматы, 2014.

Давидович Е. А. Денежная реформа 913/1507–914/1509 гг. Мухаммад-Шейбани-Хана (опыт комплексного источниковедения) // **Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины.** Вып. 6. Москва, 2004.

Жолдасбайұлы С. **Ежелгі және орта ғасырдағы Қазақ елінің тарихы (Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық).** Алматы, 2010.

История Казахстана в персидских источниках. Т. 5. Извлечения из сочинений XIII–XIX вв. / Отв. ред., сост. М. Х. Абусейтова. Алматы, 2007.

История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Т. 2. Алматы, 1997.

История Узбекистана (XVI – первая половина XIX в.) / Отв. ред. Д. А. Алимова. Ташкент, 2012.

Камол Х. **История вторжения кочевых племён Дашт-и Кипчака в Мавераннахр и Хорасан (XVI в.).** Душанбе, 2012.

Қадырғали Ж. **Шежірелер жинағы** / Жалпы редакциямен басқарған М. Мағауин. Алматы, 1997.

Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. Т. 2. Алматы, 1998.

Қазақ эпостары (Казахские сказания). Алматы, 2006.

Левшин А. И. **Описание киргиз-кайсачьих или киргиз-кайсацких орд и степей.** Алматы, 1996.

Пищулина К. А. **Очерки истории Казахского ханства.** Алматы, 2016.

Почекаев Р. Ю. **Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды.** 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2012.

Пугаченкова Г. А. **Архитектурные заметки // Искусство зодчих Узбекистана.** Ч. 1. Ташкент, 1962.

Сыдыкназаров М.-А. **Қазақстанның үзіліссіз мемлекеттілігі тарих толқынында. XVI–XIX ғасырлардағы еуропалық және америкалық карталарындағы Қазақ Мемлекеті = Uninterrupted History of Nationhood in Kazakhstan. The Kazakh State on European and American Maps of the XVI–XIX Centuries = Непрерывная государственность Казахстана в потоке истории. Казахское Государство на европейских и американских картах XVI–XIX веков.** Брюссель, 2021.

Таварих-и гузида-йи нусрат-наме // **Материалы по истории Казахских ханств XV–XVIII веков** (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Сост. С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. Алма-Ата, 1969.

Тарих-и Абу-л-Хайр-хани // **Материалы по истории Казахских ханств XV–XVIII веков** (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Сост. С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. Алма-Ата, 1969.

Фазлаллах ибн Рузбихан Исфохани. **Михман-наме-йи Бухара (Записки Бухарского гостя)** / Пер., предисл. и примечания Р. П. Джалиловой. Москва, 1976.

Шайбани-наме // **Материалы по истории Казахских ханств XV–XVIII веков** (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Сост. С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. Алма-Ата, 1969.

Mukminova R. G. **The Shaybanids // History of civilizations of Central Asia.** Vol. V / Editors Chahryar Adle and Irfan Habib; Co-editor Karl M. Baypakov. Paris, 2003.

REFERENCE

- Akhmedov B. A. (1965), *Gosudarstvo kochevykh uzbekov*, Nauka, Moscow. (In Russian).
Ahmedov B. A. (1992), *Uzbek ulusi*, Nur, Tashkent. (In Uzbek).
Ayagan B. (2020), *Ulyq Ulys-Altyn Orda tari'hy (Istoriya Ulug Ulusa – Zolotoy Ord)*, Litera-M, Almaty. (In Kazakh; in Russian).
Ayagan B. F. (2014), *Rassvety i sumerki kazakhskoy stepi*, Litera-M, Almaty (In Russian).
Aяғ'ан B. (2018), *A'bilqai'yr S'ai'ban. Des'ti Qyps'aqtyn'son'g'y bi'ley's'isi = Abulkhayr Sheybanid. Posledniy pravitel' Dashedi-Kypchaka*, Zolotaya Kniga, Almaty. (In Kazakh; in Russian).
Aяғ'ан B. G., A'bjanov H. M. and I'si'n A. I'. (2011), *Qazaq handyg'y tari'hy: quryly'y, o'rley'i, quldyray'y*, So'zdik, Almaty. (In Kazakh).
A'bilg'azy (1991), *Tu'rik s'ejiresi*, Ana tili, Almaty. (In Kazakh).

- Vel'yaminov-Zernov V. V. (2014), *Issledovaniye o Kasimovskikh tsaryakh i tsarevichakh*, Dayk-Press, Almaty. (In Russian).
- Davidovich E. A. (2004), “Denezhnaya reforma 913/1507–914/1509 gg. Mukhammad-Sheybani-Khana (opyt kompleksnogo istochnikovedeniya)”, *Vostochnoye istoricheskoye istochnikovedeniye i spetsial'nyye istoricheskiye distsipliny*, Issue 6, Vostochnaya literatura, Moscow, pp. 5–59. (In Russian).
- Joldasbai'uly S. (2010), *Ejelgi ja'ne orta g'asyrdag'y Qazaq elinin' tari'hy (Jog'arg'y oqg'oryndaryna arnalg'an oqy'lyq)*, Kitap, Almaty. (In Kazakh).
- Istoriya Kazakhstana v persidskikh istochnikakh* (2007), Vol. 5: Izvlecheniya iz sochineniy XIII–XIX vv., M. Kh. Abuseitova (ed.), Dayk-Press, Almaty. (In Russian).
- Istoriya Kazakhstana (s drevneyshikh vremen do nashikh dney). V pyati tomakh* (1997), Vol. 2, Atamyra, Almaty. (In Russian).
- Istoriya Uzbekistana (XVI – pervaya polovina XIX v.)* (2012), D. A. Alimova (ed.), Fan, Tashkent. (In Russian).
- Kamol Kh. (2012), *Istoriya vtorzheniya kochevykh plemen Dasht-i Kipchaka v Maverannakhr i Khorasan (XVI v.)*, Donish, Dushanbe. (In Russian).
- Qadyrg'ali' J. (1997), *S'ejireler ji'nag'y*, M. Mag'ay'i'n (ed.), Qazaqstan, Almaty. (In Kazakh).
- Qazaqstan tari'hy (ko'ne zamannan bu'ginge dei'in). Bes tomdyq* (1998), Vol. 2, Atamura bas-pasy, Almaty. (In Kazakh).
- Qazaq epostary (Kazakhskiy skazaniya)* (2006), Ko's'pendiler, Almaty. (In Kazakh; in Russian).
- Levshin A. I. (1996), *Opisaniye kirgiz-kaysach'ikh ili kirgiz-kaysatskikh ord i stepey*, Sanat, Almaty. (In Russian).
- Pishchulina K. A. (2016), *Ocherki istorii Kazakhskogo khanstva*, Institut istorii i etnologii imeni Ch. Ch. Valikhanova, Almaty. (In Russian).
- Pochekayev R. Yu. (2012), *Tsari ordynskiy. Biografii khanov i praviteley Zolotoy Ordy*, 2nd ed., Evraziya, Saint Petersburg. (In Russian).
- Pugachenkova G. A. (1962), “Arkhiteturnyye zametki”, in *Iskusstvo zodchikh Uzbekistana*, Pt. 1, Izdatelstvo AN UzbSSR, Tashkent, pp. 178–210. (In Russian).
- Sydyknazarov M.-A. (2021), *Qazaqstannyn' u'zilissiz memlekettligi tari'h tolqynynda. XVI–XIX g'asyrlardag'y eu'ropalyq ja'ne ameri'kalyq kartalaryndag'y Qazaq Memleketi = Uninterrupted History of Nationhood in Kazakhstan. The Kazakh State on European and American Maps of the XVI–XIX Centuries = Nepreryvnaya gosudarstvennost' Kazakhstana v potoke istorii. Kazakhskoye Gosudarstvo na evropeyskikh i amerikanskikh kartakh XVI–XIX vekov*, Brussels. (In Kazakh; in English; in Russian).
- “Tavarikh-i guzida-yi nusrat-name” (1969), in *Materialy po istorii Kazakhskikh khanstv XV–XVIII vekov (Izvlecheniya iz persidskikh i tyurkskikh sochineniy)*, Compl. by S. K. Ibragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pishchulina and V. P. Yudin, Nauka, Alma-Ata, pp. 9–44. (In Russian).
- “Tarikh-i Abu-l-Khayr-khani” (1969), in *Materialy po istorii Kazakhskikh khanstv XV–XVIII vekov (Izvlecheniya iz persidskikh i tyurkskikh sochineniy)*, Compl. by S. K. Ibragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pishchulina and V. P. Yudin, Nauka, Alma-Ata, pp. 135–171. (In Russian).
- Fazlallakh ibn Ruzbikhan Isfakhani (1976), *Mikhman-name-yi Bukhara (Zapiski Bukharskogo gostya)*, Translate, preface and notes by R. P. Dzhaliyeva, Nauka, Moscow. (In Russian).
- “Shaybani-name” (1969), *Materialy po istorii Kazakhskikh khanstv XV–XVIII vekov (Izvlecheniya iz persidskikh i tyurkskikh sochineniy)*, Compl. by S. K. Ibragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pishchulina and V. P. Yudin, Nauka, Alma-Ata, pp. 91–128. (In Russian).
- Mukminova R. G. (2003), “The Shaybanids”, in *History of civilizations of Central Asia*, Chahryar Adle and Irfan Habib (eds), Karl M. Baypakov (co-editor), Vol. V, UNESCO publishers, Paris, pp. 33–45.

Б. Г. Аяган, Д. А. Чернієнко

**Військово-політичне суперництво Шибанідів і казахських ханів
у Присирдар'їнському регіоні: процеси етнічного розмежування
в Центральній Азії у XV–XVI століттях**

Історія династії Шибанідів має безпосередній стосунок до історії середньовічних держав – Дешті-Кипчака, Кримського ханства та Астрахані (Хаджі-Тархана). Представник

династії Шибанідів Мухаммед Шахбахт (1451–1510) належить до нащадків Шибана, сина Джучі, онука Чингісхана. В історії він відомий під іменами Шайбак, Шейбані-хан, Шахібек, Шахбахт (“Щасливий цар”). Опис його життя і діяльності забезпечено широким колом джерел, але водночас залишаються не до кінця з’ясованими обставини, мотиви і результати деяких його дій у період найактивнішого суперництва з казахськими ханами на території Присирдар’їнського регіону на рубежі XV–XVI ст. Цей період є вирішальним в остаточному розколі держави, створеної раніше Абулхайром-ханом. З цього погляду наявні джерела заслуговують на пильну увагу та додаткові інтерпретації. Мухаммеду Шахбахту довелося зіткнутися з казахськими султанами Буриндиком і Касимом у битвах за Туркестан, Сигнак, Сауран і Сузак. У джерелах і сучасних публікаціях насамперед підкреслюються військовий і дипломатичний талант Шейбані-хана, його прагнення зберегти за собою або повернути родові землі, де було поховано багато представників Шибанідів, зокрема його діда хана Абулхайра; зусилля Шейбані-хана щодо відродження держави кочових узбеків. Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що саме за особистим розпорядженням Шахбахта в Сигнаку було збудовано мавзолей Абулхайра та облаштовано інші пам’ятні місця, які він неодноразово відвідував. Крім того, реконструкція подій у Присирдар’їнському регіоні на рубежі XV–XVI ст. важлива і з погляду уточнення уявлень про етногенез узбеків і казахів у ранній період формування їхньої ідентичності, розмитості етнічної належності “кочівників Дешті-Кипчака”, “нащадків Джучі”. Поступившись зрештою регіоном казахським ханам, Мухаммед Шахбахт повів своїх прихильників з території Дешті-Кипчака і Туркестану в бік Самарканда і Бухари. Ця відкочівля стала ключовою історичною подією, що затвердила остаточний розпад ханства Абулхайра, подальше формування нових етнічних спільнот – казахів та узбеків, а також самостійних Узбецького і Казахського ханств.

Ключові слова: Дешті-Кипчак; династія Шибанідів; держава кочових узбеків; хани Буриндик і Касим; Мухаммед Шахбахт; відкочівля; Присирдар’їнський регіон

Стаття надійшла до редакції 8.06.2023